

TÜRKÇEDE TEK ŞEKİLLİ VE ÇOK İŞLEVLİ YAPIM EKLERİ

*Mehmet GEDİZLİ**

ÖZET

Bu makalede Türkçenin yapım ekleri, işlevleri açısından incelenmiştir. Türkçede yeni sözcük ve kavramlar üretebilmek için kullanılan yollardan biri ekleşme düzenidir. Sondan eklemeli bir dil olmasından dolayı çok fazla ek kullanmak durumunda olan Türkçe, öteden beri bu yolu geliştirerek kullanmış ve bugün tarihinin en fazla söz varlığı sayısına ulaşmıştır. Bilişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak, dil gibi sosyal yapılar da hızlı bir değişim ve gelişim yaşamaktadırlar. Değişim ve gelişim imkânlarını doğru ve verimli kullanamayan diller ise baskın olan dillerin etkisine girmektedirler. Dünyada görülen dil ölümlerine dair tespitler, dillerin bu gelişmeler karşısında önlemler alması gerektiğini göstermektedir. Türkçe Avrupa Birliği'nin en çok konuşulan dillerinden birisi olarak doğrudan bu sorunla karşı karşıya değildir, ancak şimdiden gerekli hazırlıkları yapmazsa gelecekte sorunlar yaşaması muhtemel görünmektedir.

Bu amaç ve niyet doğrultusunda çalışma gerçekleştirilmiştir. Şimdiye kadar Türk dili hakkında yapılan değerli çalışmalardan faydalanılarak, Türkçenin üretkenliğine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, öncelikle kaynak taraması yapılmış, elde edilen veriler karşılaştırılarak gözden geçirilmiş ve çalışmanın amacına uygun veri oluşturulduktan sonra, sözcük yapımında kullanılan ekler, işlevsel özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Eklerin işlevleri, dört yönden değerlendirilmiş ve isim ve fiil türü sözcük yapma özelliklerine göre belirlenmiştir.

Çalışmanın sonuçlarına göre, eklerin dörtte üçünün isimleştirme işlevine sahip olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda eklerin işlevleri arttıkça, eklerin ses sayılarının azaldığı da fark edilmiştir. Türkçede dört ekin dört farklı sözcük yapım işleviyle kullanılma özelliğinden dolayı da bu ekler, Türkçenin tarihî dönemleri de dikkate alınarak incelenmiştir. Eklerin işlevlerine bağlı olarak, Türkçenin dil bilgisi öğretiminde "Ek Bilgisi" şeklinde müstakil bir alan altında ele alınması önerilmiştir.

Anahtar sözcükler: Türkçe, yapım eki, dil ölümü, sözcük ve kavram üretimi, Avrupa Birliği, çok işlevlilik.

* Öğrt. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: mgedizli@gmail.com

SINGLE SHAPED AND MULTI-FUNCTIONAL CONSTRUCTION OF ADDITIONALS IN TURKISH

ABSTRACT

This article was examined in terms of the functions of Turkish construction of additional. One of the ways used to create new words and concepts in Turkish is to use affixes. Due to an agglutinative language, it is need to be used a lot of affixes, this way of using has long been used with developing new vocabularies so today number of vocabulary in Turkish has reached maximum point. In parallel with the developments in information technologies, social structures like language make a rapid change and development. If languages which cannot use development opportunities correctly and efficiently they get into the effect of the dominant languages. The findings related to the language deaths in the world show that measures should be taken in the face of these developments. Turkish as one of the most spoken languages of the European Union is not faced with this problem directly, but if the necessary precautions are not already taken there likely seems to be problems in the future.

This study was conducted in accordance with the purpose and intent. Making use of the valuable works so far on the Turkish language, we tried to draw attention to Turkish's productivity. In this study, firstly literature research was made the data obtained from this research was compared by reviewing and revising and after creating the data for the purposes of the study, the affixes used in the building of word, classified according to functional properties. Affixes' functions, evaluated in four directions and evaluated according to the noun and verb type to make the word.

According to the results of the study, three-quarters of affixes have noun making functions. At the same time it has been noticed that as the affixes' functionality increases, the number of affixes' sound decreases. In Turkish four affixes are used with the four different word producing methods therefore these affixes were examined by taking into consideration the historical periods of Turkish. Depending to affixes' functions, on teaching Turkish like additional information proposed to make separated part.

Keywords: Turkish, construction of additional, language death, the word and concept production, the European Union, multifunctional affixes.

0. Giriş

Dilin var oluş sebebinin ve var olma çabasının sürdürülebilmesi için kendine özgü özellikleri etkili şekilde kullanabilmesi gerekir. Hızla gelişim ve değişim yaşanan dünyada, baskın ve yaygın kullanım alanı kazanan diller, kendi var olma gerekçelerini sağlayan özelliklerden yeterince faydalanamayan dilleri, kullanım ortamlarının kıyasına doğru sürüklenmektedirler. Dünya dillerinin %96'sı nüfusun yalnızca %4'ü tarafından konuşulmaktadır (Crystal, 2007:28). İnsan olmanın ayırt edici temel özelliği olan dil kullanma yetkinliği, bilinen tarihi içinde önce sözlü/sesli, sonra yazılı/görsel, şimdilerde de internet-medya gibi yaygın ve etkin iletişim araçları üzerinden yaşanmaktadır. Diller, insanlığın hayatındaki bu önemli gelişmelere etkili biçimde katılmayı ve ortaya çıkan gerçeklere göre kendilerini konumlandırabilme başarılarıyla var oluşlarını güvenceye almışlardır. Yazılı sürece dâhil olamayan pek çok dil kullanım dışı kalırken, dünyanın yeni iletişim araçları olan internet ve medyanın etkisine hazırlıklı olmayan diller de hızlıca kullanım sahasının dışına doğru itilmektedirler. Kullanım alanına yeni giren kavramların hızla yaygınlık kazanması, dilleri zorlayan etkenlerden biridir. Dil kendi yapısına uygun kavramlaştırmayı yapana kadar yabancı dilden gelen sözcük, kendine belirli bir var oluş alanı oluşturmaktadır.

Diller, kavram dünyalarını sözcükleriyle zenginleştirirler. Sözcük üretim imkânları geniş olan diller, karşılaştıkları yabancı kavramlara karşılık üretmekte çok fazla zorlanmazlar. İngilizce, bu dillerden birisidir. Sözcük üretimi konusunda ek düzenini kullanan İngilizce, sözcüklerin önüne, içine ve sonuna ekleşme yaparak gelişimini devam ettirmektedir. Bu yönüyle İngilizce bugün dünyada kullanım yaygınlığı ve kavramlaştırma açısından da en önde gelmektedir. Türkçe, şekil ya da biçim özellikleri bakımından gelişimini rahatlıkla sürdürebilme özelliğine sahip dillerden biridir. Sözcüklerin sonlarına aldıkları ekler sayesinde, yeni sözcük ve kavramlar üretme imkânına sahiptir. Türkçe, sözcük yapım ekleri bakımından da oldukça zengin bir dildir.

Türkçe, kelimeleri son ek alan bir dil olarak, dilin işleyişinde ek düzenini yaygın ve çok yönlü olarak kullanmaktadır. Bu durum, Türkçe sözcük incelemelerinde ekleri dikkat çekere duruma getirmektedir. Ses olaylarına bağlı olarak durum ve duruş gösteren ekler, dil içinde sadece fonetik unsurların gibi görünse de şekil ve işlevleri açısından morfolojik özellikleriyle sözcüklerin ayrılmaz parçalarıdır.

Her dil kendine ait bir yapıya ve işleyiş biçimine sahiptir. Dilin temel yapı taşlarını oluşturan sözcükler, dil incelemelerinde üzerinde en çok durulan alanlardan biri olmuştur. Bugün biçim bilim, kelime bilgisi, şekil bilgisi, yapı bilgisi, morfoloji, sözcük bilim gibi farklı terimlerle adlandırılan sözcük inceleme konusu, bilinen tarihi içinde Eski Hint'ten Eski Yunan'a ve Batı dünyasındaki dil bilgisi kitaplarına örneklik eden D. Thrax'ın Yunan dil bilgisi eserine (Aksan, 2003: 81; Uzun, 2006: 11) ve Kâşgarlı Mahmut'un *Divânü'lügâti't-Türk*'ünden Bergamalı Kadri'nin *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'una kadar, dil incelemesinde temel başlıklardan biri olmuştur. Sözcükler kökenleri açısından ele alınırken yapı özellikleri bakımından da incelenmiş ve kök sözcüğe gelen ekler de biçimsel ve işlevsel özelliklerine göre farklı terimsel adlandırmalara tabi tutulmuştur.

Türkçede sözcük incelemelerinin adlandırılması konusunda farklı görüşler ve tanımlar dikkat çekmektedir. Zeynep Korkmaz, şekil bilgisi terimini tercih eder ve şöyle tanımlar; “Bir dilin kök kelimelerini, eklerini, köklerle eklerin birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili öteki konularını inceleyen gramer dalıdır. Şekil bilgisinin temel öğeleri kelime kökleri ve eklerdir.” (Korkmaz, 2003: 5) Biçim bilim terimini tercih eden Oya Adalı; “Biçim bilimin ana birimi sözcüktür. Sözcüğün tanımı, sınıflandırılması, çekimi ve türeyişi bu alanın temel sorunlarını oluşturuyor.” der (Adalı, 2004:11) Berke Vardar; “Geleneksel olarak anlamlı dil birimlerini, dil bilgisi ulamlarına, işlevsel sınıflara, бүкүн, türetme, birleştirme açısından sundukları görünüme, aldıkları değişik biçimlere, birleşim özelliklerine göre inceleyen

Turkish Studies

dal” olarak tanımlar biçimbilimi (Vardar, 2002:41). Necip Üçok; “Şekil bilgisi veya sarf, bir dil içinde kelime kategorilerinin neler olduğunu, nasıl çekildiklerini, ne gibi şekiller gösterdiklerini öğreten gramer koludur.” şeklinde tanımlar (Üçok, 2005:118). Yapı bilgisi terimini kullanan Tahsin Banguoğlu; “Yapı bilgisi, kelimelerin yapısını, bunların uğradıkları anlam ve ilişki değişikliklerini gösterir.” biçiminde açıklar (Banguoğlu, 2007:20). Genel olarak tanım ve açıklamalardan da anlaşıldığına göre, sözcük incelemelerinde esas konuyu, kök kelimelerle ekler arasındaki ilişki oluşturmaktadır.

Bu makalenin de temelini oluşturan yapım ekleri, şekil bilgisinde olduğu gibi farklı terimlerle gösterilmiş ve Türkçe uzmanları arasında ortak bir terim birliği oluşturulamamıştır. Gelenekçi gramer anlayışını benimseyen araştırmacılar “ek” terimini tercih ederken modern gramerciliği benimseyen araştırmacılar ise “biçim birim” terimini kullanmışlardır. Ergin (2009;1997), Korkmaz (2003), Karaağaç (2012), Banguoğlu (2007), Hacıeminoğlu (1991), Gülsevin (1997), Ercilasun (2006), Gabain (2007), Tekin (2003), Yelten (2009), Özkan (2009) gibi araştırmacılar gelenekçi gramer anlayışını devam ettirmiş ve “ek” terimini kullanmayı tercih etmişlerdir. Adalı (2004), Vardar (2002), Uzun (2006), Karaağaç (2012) gibi araştırmacılar da modern gramerciliğin benimsediği “bağımlı biçimbirim” terimini tercih etmişlerdir.

Muharrem Ergin; “Kelime bünyesinde görülen, tek başına manası olmayan ve kullanılmayan, ancak köklerle birleşmek suretiyle kullanılan ve mana ile ilgili bir vazife gören şekillere ek denir” der (Ergin, 2009:114). Zeynep Korkmaz; “Cümle içinde kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kurmak veya yeni bir kelime türetmek üzere kök ve gövdelerin sonuna eklenen ses veya seslerden oluşan öge” şeklinde tanımlar (Korkmaz, 2007:80). Berke Vardar; “Bir sözcükte kökün önüne, içine ya da sonuna katılarak onun anlamını, dil bilgisi değerini ya da işlevini değiştiren öge”, şeklinde tanımlayıp “ek terimi, üretici dil bilgisinde zaman, kişi, sayı, görünüş gibi öğeleri yeniden yazıma katılan bükünsel biçimleri belirtir.” demektedir (Vardar, 2002:90). Sözcük araştırmalarında biçim bilim terimini tercih eden Oya Adalı; “Kendi başlarına varlıklarını ortaya koyabilen biçim birimlere özgür, tek başlarına hiçbir zaman varlıklarını ortaya koyamayan biçimbirimlere de bağımlı biçimbirimler denmektedir.” der (Adalı, 2004:24). Kelime incelemesini biçimbilim terimiyle anan bir başka araştırmacı Nadir Engin Uzun da; “Biçim birim olmak, sözcük ve ek ayrımını tanımamaktadır” diyerek ekleri bağımlı biçim birimler olarak terimleştirir (Uzun, 2006:20-24). Bu araştırmacıların dışında, eserlerinde her iki gramercilik anlayışının benimsedikleri terimleri kullanan dilciler de bulunmaktadır (Karaağaç, 2012; Eker, 2009).

Bu makalede, gelenekçi gramer anlayışının benimsediği, kök ve ek terimleri esas alınacaktır.

0.1. Türkçede Yapım Ekleri

Türkçede ekler, genel olarak iki başlık altında değerlendirilmektedir. Bunlar yapım ekleri ve çekim ekleridir. Yapım ekleri, sözcük kök ve gövdelerine gelerek yeni ve kalıcı sözcükler üretmek için kullanılmaktadır. Çekim ekleri ise sözcüklere geçici olarak eklenirler ve sözcükler arasında çeşitli anlam ve gramer ilgisi kurarlar. Zeynep Korkmaz; “Bu yüzden de kelime yapımında kullanılan ve sürekli ilişki kuran ekler ile kelimelere geçici olarak gelen ve geçici anlam bağlantısı kurmaya yarayan ekler, nitelikleri ve işlevleri bakımından birbirinden ayrılır. Birinci gruptakiler yapım ekleri, ikinci gruptakiler işletme ekleri adını alır.” der (Korkmaz, 2003:21). Türkçede yapım ekleri dört gruba ayrılmaktadır:

1. İsimden isim yapan ekler,
2. Fiilden isim yapan ekler,

Turkish Studies

3. İsimden fiil yapan ekler,

4. Fiilden fiil yapan ekler.

1. İsimden isim yapan ekler, isim kök ve gövdelerine eklenerek, isimden yeni isimler yapılmasını sağlamaktadır. Türkiye Türkçesinde isimden isimler üretmek için yetmiş üç isimden isim yapım eki kullanılmaktadır. “İsimden yapılmış isimlerin manaları, yapılmış oldukları isimlere umumiyetle çok yakından bağlıdır ve onlarla ilgili yer, meslek, topluluk, vasıf, bağlılık, aitlik vs. gibi nesnelere ifade eder.” diyerek, Muharrem Ergin; “Bu eklerin kullanım sahaları çok geniştir, hemen hemen bütün isimlerin sonuna gelerek onlardan yeni isimler yaparlar.” der (Ergin, 2009:154).

2. Fiilden isim yapan ekler, fiil kök ve gövdelerine eklenerek, fiillerden isimler üretilmesini gerçekleştirirler. Bu eklerin Türkiye Türkçesinde tespit edilen sayısı da seksen birdir. Zeynep Korkmaz, zarf-fiil eklerini de bu gruba dâhil etmiştir (Korkmaz, 2003:67). “Türkçedeki isimlerin büyük bir kısmını bu şekilde fiilden yapılmış isimler teşkil eder.” diyen Muharrem Ergin; “Türkçede fiilden isim yapmağa karşı eskiden beri büyük bir temayül görülür ve bu temayüle uygun olarak fiilden isim yapma eklerinin sayısı da bir hayli fazladır. Yapım ekleri içinde sayısı en çok olan ekler bu fiilden isim yapma ekleridir.” diyerek bu gruptaki eklerin sayısının çokluğuna ve işlevselliğine dikkat çeker (Ergin, 2009:185).

3. İsimden fiil yapan ekler, isim kök ve gövdelerine eklenerek, isimlerden yeni fiiller üretilmesini sağlarlar ve Türkiye Türkçesinde bu eklerin sayıları yirmi olarak tespit edilmiştir. Bu gruba giren eklerin en önemli özelliği, eklendikleri ad kök ve gövdelerini “olma, oluş bildirme”, “yapma, yapış bildirme” özelliğinde birer fiile dönüştürmeleridir (Korkmaz, 2003:110).

4. Fiilden fiil yapan ekler de fiil kök ve gövdelerinden fiil üretmek için kullanılırlar. Fiil gövdeleri, fiilden fiil veya isimden fiil yapım ekleriyle oluşturulmuştur. Genel olarak gramer kitaplarında Türkiye Türkçesinde yirmi bir fiilden fiil yapım eki tespit edilmiştir. “Fiilden fiil yapan ekleri nitelikleri bakımından önce iki gruba ayırmak gerekir.” diyen Zeynep Korkmaz; “Birinci gruptakileri, öteki yapım ekleri gibi eklendikleri fiilde köklü anlam değişikliği yaparak eskisinden farklı anlamda fiiller türeten ekler ve ikinci grupta yer alanları ise, eklendikleri fiillerin temel anlamlarında köklü birer değişiklik yapmayan, fiilin özne ve nesne ile bağlantısında yalnızca biçim ve durum değişikliği yapan eklerdir.” şeklinde değerlendirir (Korkmaz, 2003:123). Süer Eker de fiilden fiil yapım eklerini kendi içinde sınıflandırarak, olumsuzluk, ettirgenlik, edilgenlik, dönüşlülük, işteşlik, sıklık ve kuvvetlendirme çatıları olarak yedi grup şeklinde ele alır (Eker, 2009:329).

Sonuç olarak Türkiye Türkçesinde toplam olarak 195 yapım eki kullanılmaktadır. Bu eklerden 154’ü sözcük kök ve gövdelerini isimleştirirken, geriye kalan 41’ekten 20’si isim kök ve gövdelerini, 21’i de fiil kök ve gövdelerini fiilleştirmektedir.

Türkiye Türkçesinde kullanılan yapım ekleri, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹

İSİMLEŞTİRME EKLERİ		FİİLLEŞTİRME EKLERİ	
İİYE	FİYE	İFYE	FFYE
1. +A	-(y)A	+A-	-A-
2.	-(y)AcAk		
3.	-AcAn		
4. +Aç	-Aç/-ç		
5. +AdAk			
6.	-AgAn		

¹Türkiye Türkçesindeki yapım ekleri tablosu hazırlanırken şu eserler esas alınmıştır; Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul 2009, s.154–216; Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri, Ankara 2003, s. 31–137; Günay Karaağaç, Türkçenin Dil Bilgisi, Ankara 2012, s. 256–322; Süer Eker, Çağdaş Türk Dili, Ankara 2009, s. 314–334 ve Hamza Zülfikar, Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, Ankara1991, s.48–146.

7.	+AğI	-AğI		
8.	+Ak	-Ak		
9.	+Al	-Al/-l	+Al-	
10.				-AlA-
11.	+AlAk	-AlAk		
12.		-AlI		
13.		-AlgA		
14.	+Am	-Am		
15.		-AmAç		
16.		-AmAk		
17.		-AmIk		
18.	+An	-An	+An-	
19.		-AnAk		
20.	+Ar	-Ar	+Ar-	-Ar-
21.		-ArAk		
22.	+ArI	-ArI		
23.				-ArIA-
24.		-AsI		
25.			+Aş-	
26.	+At		+At-	
27.	+Ay	-Ay		
28.	+Az			
29.		-bAç		
30.	+CA	-CA		
31.	+CAğIz			
32.		-CAsInA		
33.	+CAk	-CAk		
34.	+cel			
35.		-ceme		
36.	+CI/+CU			
37.	+CIk/ +CUk			
38.	+CII/ +CUI			
39.	+cIIAyIn			
40.	+CIn/ +CUn			
41.	+ç	-ç		
42.	+dA		+dA-	
43.		-dAç		
44.	+dAk			
45.	+dAki			
46.	+dAm			
47.	+dAn			
48.				-DAr-
49.	+dAş			
50.	+DI/+DU	-DI/-DU		
51.		-dıç		
52.		-DIk/-DUk		
53.		-DIkçA/-DUkçA		
54.		-DIktA/-DUktA		
55.				-Dir/-DUr-
56.	+DIRIk/ +DURUk			

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

57. +dIz/ +dUz			
58.	-ebe		
59. +GA/ +KA	-gA		
60.	-gAç		
61.	-gIç/-gUç		
62. +GAn/ +KAn	-GAn/-KAn		
63.	-GI/-GU		
64. +gII			
65.	-gIç/-gUç		
66.	-GIIn/-GUn		
67.	-I/-U	+I/+U-	-I/-U-
68.	-IçI/-UçU		
69.	-Iç/-Uç		
70.		+ImsA-/ +UmsA-	
71. +In/+Un			
72.	-(y)Ip/-(y)Up		
73. +Ir/+Ur			
74.	-iken		
75. +k/(I)k/ +(U)k	-k/-(I)k/-(U)k	+k/(I)k-/ +(U)k-	-k/-(I)k-/ -(U)k-
76.			-(X)kIA-
77.		+kIr-/kUr-	
78. +I/(I)I/ +(U)I	-I/-(I)I/-(U)I	+I-	-I/-(I)I-/ -(U)I-
79. +IA		+IA-	-IA-
80. +IAk			
81. +IAmA			
82. +Ian		+IAAn-	
83. +IAr			
84.		+IAş-	
85. +IAz			
86. +II/+IU			
87. +IIk/+IUk			
88. +m/(I)m/ +(U)m	-m/-(I)m/ -(U)m		
89.	-mA		-mA-
90.	-mAçA		
91. +mAç	-mAç		
92.	-mAdAn		
93.	-mAk		
94.	-mAklA		
95.	-mAksIzIn		
96.	-mAktAnsA		
97.	-mAİ		
98.			-mAİA-
99.	-mAİİ		
100. +mAn	-mAn		
101.			-mAş-

Turkish Studies

102.	-mAz		
103.	-mAzIlk		
104. +mIk	-mIk/-mUk		
105.	-(I)mIl/-(U)mIU		
106.	-mIş/-mUş		
107. +msAr			
108. +(I)msI/ +(U)msU			
109. +mtIl			
110. +(I)mtırak			
111.	-mUr		
112. +n/+(I)n/ +(U)n	-n/-(I)n/-(U)n		-n/-(I)n/ -(U)n-
113. +IncI/ +UncU			
114.	-(I)ntI/-(U)ntU		
115.			-p-
116.	-pAk		
117.	-r/-(I)r/-(U)r	+r-/+(I)r-/+(U)r-	-r/-(I)r/-(U)r-
118. +rA		+rA-	
119. +rAk			
120.		+(I)rgA-	
121.		+sA-	
122. +sAk	-sAk		
123. +sAl	-sAl		
124. +sI /+sU	-sI /-sU	+sI-/+sU-	
125. +sIk/+sUk			
126. +sIl/+sUl			
127. +sIz/+sUz			
128. +sIzIn			
129. +ş	-ş/-Iş/-Uş		-ş- /-(I)ş- /-(U)ş-
130. +şIn			
131.	-(I)şIndA/ -(U)şUndA		
132.			-(I)ştIr-/ -(U)ştUr-
133. +(I)t/ +(U)t	-t/-(I)t/ -(U)t		-t- /-(I)t- /-(U)t-
134. +tay			
135. +tI/+tU	-tI/-tU		
136.	-v, -(A)v		
137.	-van		
138. +(I)z/ +(U)z	-(A)z		-(I)z- /-(U)z-

Tablo: 1

0.2. Çalışmanın Yöntemi ve Amacı

Bu çalışmada; konu yapım ekleriyle sınırlandırılarak, tek şekilli, ancak farklı işlevler gören ekler üzerinde durulmuştur. Öncelikle Türkiye Türkçesinde kullanılan yapım ekleri, farklı dil bilgisi kaynakları gözden geçirilerek tespit edilmiş ve gelenekçi gramer anlayışına uygun biçimde tasnif edilip tablollaştırılarak, farklı yapım eki grubuna giren tek şekilli ekler belirlenmiştir. Bu ekler aynı tablo içine alınmış ve diğer farklı işlevli ekler de yapım eki işlevleri açısından yeniden

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

tablolaştırılmıştır. Bunlardan tek şekilli ve dört yapım eki işlevinde kullanılanlar, Türkçenin tarihî dönemlerine göre araştırılmış ve her dönemdeki işlevlerini gösterecek şekilde yine tablolaştırılmıştır. Çalışmanın sınırlarını genişletmemek için en çok işleve sahip olan tek şekilli dört ek öne çıkartılıp her ek ayrı ayrı incelenmiştir. Diğer tek şekilli ve üç işlevli, iki ve tek işlevli yapım ekleri ise sadece tablolarla dikkatlere sunulmuş ve sayısal değerlerle gösterilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, tek şekilli çok işlevli yapım eklerine dikkat çekmek ve Türkçe gramer kitaplarında belirtilen, “pek işlek olmayan bir ektir” şeklindeki yaklaşımlardan farklı olarak, aslında Türkçenin yapım eklerinin çok işlevliliğinin fark ettirecek bir yaklaşım ortaya koymaktır. Türk dili araştırmalarında, şekil bilgisi üzerine yapılan incelemelerde, ya köklerle beraber ekler üzerinde durulmakta, ancak eklerin yardımcı unsur olmalarından dolayı belirleyiciliği konusu kök sözcüklere nazaran biraz geride kalmaktadır ya da sadece bir ek veya ek türü ele alınıp monografik bir yaklaşımla incelenmektedir. Elbette daha sınırlı bir konu üzerinde çok daha ayrıntılı çalışmalar yapmak, konu hakkında hemen hemen söylenebilecek her şeyin söylenmesine fırsat vermekte, fakat parçalar üzerine yoğunlaşırken de bütünü unutmamak gerekmektedir. İşte bu araştırmadaki yaklaşımla uzmanların ve konuyu merak edenlerin ilgisini, yapım eklerinin işlevselliğine çekmek hedeflenmiştir. Şimdilerde bilişim alanındaki gelişmelere bağlı olarak, dil ölümleri yaygın ve hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Öz kaynaklarını ya da kendine özgü var olma yollarını bilinçli şekilde kullanan ve kullanacak olan diller ise gelişmelere paralel şekilde, var oluşlarını sürdüreceklidir.

Çalışma, bu niyet ve amaç doğrultusunda, öteden beri yapılagelen araştırmaların sayıca çokluğu ve nitelikçe yeterliliği de göz önünde bulundurularak, kuramsal bir çerçevede gerçekleştirilmiştir.

I. Tek Şekilli ve Farklı İşlevli Yapım Ekleri

Türkçe yapım ekleri bakımından oldukça verimli bir dildir. Yeni sözcük üretimi ya da kavramları karşılayabilme becerisi açısından, kendine özgü yapısı ve işlevselliği doğrultusunda, dışarıdan gelen baskın tesirler karşısında, direnç gösterebilecek yetkinliğe sahip görünmektedir. Toplamda 195 yapım ekinden 100’ü tek şekilli ve tek işlevli olarak, yeni kavramlar ve sözcükler üretmek için kullanılmaktadır. 95 yapım eki ise birden fazla işlev üstlenerek, fiil ve isim kök ve gövdelerine yeni işlevler kazandırmaktadırlar. Türkçenin yapım eklerinin yarıya yakının birden fazla işlevde kullanılması, ilk adımda öğrenim ve öğretim açısından karmaşık ve ayrıntısı bol bir görüntü sunsa da üretkenliği ve karakter bakımından üzerinde durulmaya değer bir malzeme ortaya koymaktadır.

Türkçe araştırmaları ve genel olarak dillerin sözlükleri dikkatli bir bakış açısıyla incelendiğinde, sözcük köklerinde bir belirlemenin yapıldığı fark edilmektedir. Sözcüğün ait olduğu dil sözlüklerde belirtilirken, dil incelemelerinde ödünçleme terimi kullanılarak durum açıklanmaktadır. Ekler içinse benzer vurgu çok az görülmektedir. Çünkü ekler, tek başlarına sadece ses ya da ses birliği olarak bulunmaktalar ve kendi başlarına dil içinde, ses değerleri dışında bir varlık gösterememekteler. Günay Karaağaç’ın da belirttiği gibi; “Dilin en küçük birimi olan ses, kendiliğinden bir anlam bildiremez. Ses, dilin anlamlık ve işlevlik en küçük birimi değildir. Tek ses, eğer bir görev üstlenmişse, yani anlam değiştirici veya söz birleştirici bir birim olarak görev yapıyorsa, o zaman bu birim kök veya ek biçim birimidir. Bu da, işlevin sese değil, söze ve sözün işlevlik parçası olan biçim birimine özgü olduğunu göstermektedir.” (Karaağaç, 2012:249). Eserinde ekler hakkında ayrıntılı kuramsal bilgi veren Muharrem Ergin; eklerin çok şekilli oluşlarına dikkat çekerek, bunun sebebini, ekin birleşeceği köklerin ses durumlarına bağlamaktadır (Ergin, 2009:117).

Genel olarak Türkçedeki eklerin kökeni konusunda müstakil araştırmalar olmakla beraber, çeşitli eklerin kökenleri, yapısı ve işlevleri konusunda araştırmalar daha fazla bulunmaktadır (Korkmaz, 1995/1994). Ergin, eklerin kökeni konusunda; “Bir kısmı başlangıçtan beri ek olarak görülen morfeimlerdir ki bunlara asıl ekler, bir kısmı da birden fazla ekin birleşmesi veya bir kelimenin ekleşmesi neticesinde teşekkül etmişlerdir.” der (Ergin, 2009:119)

“Yapı ve teşekkül bakımından, Türkçede ekler de kelimelere benzemektedir.” diyen Reşit Rahmeti Arat, Türk dili araştırmalarında kelimelerin doğal olarak daha çok üzerinde durulduğuna, ancak aynı ilginin eklere gösterilmediğine dikkat çeker. “Amelî ve ilmî maksatlar ile ele alınan gramerlerde ekler üzerinde az çok durulmakla beraber, bunlara daha çok şematik bir şekilde temas ile iktifa edilmekte ve eklerin Türkçedeki ehemmiyeti ile mütenasip bir yer verilmemektedir. Hâlbuki bu sahada kelimelerden daha çok eklerin durumu ile ilgilenmemiz icap eder. Türkçenin tarihî inkişaf merhalasını tespit ve tayin etmek için, daha geniş devirleri içine alan ses değişmelerinden sonra, en mühim bir inkişaf alâmeti olarak, eklerin kullanılışı gelmektedir. Onun için eklerin şekil, mâna ve kullanılış tarzı üzerinde etraflıca durulması ve bunların umumî ve hususî fihrist ve lûgatlerde, tıpkı kelimeler gibi, alfabe sırasına alınması, Türk dili araştırmalarını kolaylaştırmak bakımından da çok faydalı olacaktır.” demektedir (Arat, 1987:1047–1053)

I.0. Tek Şekilli ve Tek İşlevli Yapım Ekleri

Türkiye Türkçesinde tek şekilli ve tek işlevli 100 yapım eki bulunmaktadır. Bunlardan 36’sı isimden isim, 49’u fiilden isim, 8’i isimden fiil ve 7’si de fiilden fiil yapmaktadır. Bu eklerin çoğunluğu isimleştirme işlevinde kullanılmaktadır. Özellikle fiil kök ve gövdelerinin isimleştirilmesinde, tek şekilli ve tek işlevli eklerin %50’nin üzerinde olması dikkat çekmektedir. Tek şekilli eklerin dikkat çeken bir özelliği de bir ek dışında tamamının birden fazla seslikten oluşmalarıdır.

İİYE	FİYE	İFYE	FFYE
1.	-AcAk		
2.	-AcAn		
3.	-AgAn		
4.			-AlA-
5.	-AlgA		
6.	-AlI		
7.	-AmAç		
8.	-AmAk		
9.	-AmIk		
10.	-AnAk		
11.	-ArAk		
12.	-AsI		
13.		+Aş-	
14.	+Az		
15.	-bAç		
16.	+CAğIz		
17.	-CAsInA		
18.	+cel		
19.	-ceme		
20.	+CI/+CU		
21.	+CIk/+CUk		
22.	+CII/+CUI		
23.	+cIIAyIn		
24.	+CIn/+CUn		
25.	-dAç		
26.	+dAk		

Turkish Studies

27.	+dAki		
28.	+dAm		
29.	+dAn		
30.			-DAr-
31.	+dAş		
32.		-dış	
33.		-DIk/-DUk	
34.		-DIkçA/-DUkçA	
35.		-DIktA/-DUktA	
36.			-DIr/-DUR-
37.	+DIrIk/ +DURUk		
38.	+dIz/+dUz		
39.		-ebe	
40.	+gIl		
41.		-gAç	
42.		-GI/-GU	
43.		-gIç/-gUç	
44.		-GIIn/-GUn	
45.			+ImsA-/ +UmsA-
46.			+IrgA-
47.		-IcI/-UcU	
48.		-Iç/-Uç	
49.			+ImsA-/ +UmsA-
50.	+In/+Un		
51.		-ImI/-UmlU	
52.		-Ip/-Up	
53.	+Ir/+Ur		
54.		-Iş/-Uş	
55.		-IşIndA/-UşUndA	
56.		-iken	
57.			+kIr-/+kUr-
58.	+IAk		
59.	+IAmA		
60.	+IAr		
61.			+IAş-
62.	+IAz		
63.	+II/+IU		
64.	+IIk/+IUk		
65.		-mAcA	
66.		-mAdAn	
67.		-mAk	
68.		-mAklA	
69.		-mAksIzIn	
70.		-mAktAnsA	
71.		-mAl	
72.			-mAIA-
73.		-mAlI	
74.			-mAş-
75.		-mAz	
76.		-mAzIlk	
77.		-(I)mI/-(U)mIU	
78.		-mIş/-mUş	
79.	+msAr		
80.	+(I)msI/		

Turkish Studies

	+(U)msU		
81.	+mtII		
82.	+(I)mttrak		
83.		-mUr	
84.	+Incl/ +UncU		
85.		-(I)ntI/-(U)ntU	
86.			-p-
87.		-pAk	
88.	+rAk		
89.			+(I)rgA-
90.			+sA-
91.	+sIk/+sUk		
92.	+sII/+sUI		
93.	+sIz/+sUz		
94.	+sIzIn		
95.	+şIn		
96.		-(I)şIndA/ -(U)şUndA	
97.			-(I)ştIr-/ -(U)ştUr-
98.	+tay		
99.		-v/-(A)v	
100.		-van	

Tablo.2

I.1. Tek Şekilli ve İki İşlevli Yapım Ekleri

Tek şekilli ve iki işlevli eklerin, toplam yapım eki sayısına oranı%25'tir. Bunlardan 24'i isimden isim, 21'i fiilden isim, 4'ü isimden fiil ve 1'i de fiilden fiil yapımında kullanılmaktadır. Bu kısımda da eklerin isimleştirme işlevi öne çıkmakta ve 45 ek, isim ve fiil kök ve gövdelerinden yeni isimler üretirken sadece 5 ek, sözcük kök ve gövdelerinden fiilleştirme yapmaktadır. Kendi aralarındaki işlevsel dağılıma göre ise 1 tek şekilli ek, fiilden isim ve fiilden fiil, 4 tek şekilli ek isimden isim ve isimden fiil ve 20 tek şekilli ek de isimden isim ve fiilden isim üretmektedirler. İki işlevli tek şekilli eklerde de iki ek dışında tamamı birden fazla sestem oluşmaktadır.

	İİYE	FİYE	İFYE	FFYE
1.	+Aç	-Aç		
2.	+AğI	-AğI		
3.	+Ak	-Ak		
4.	+AlAk	-AlAk		
5.	+Am	-Am		
6.	+ArI	-ArI		
7.	+At		+At-	
8.	+Ay	-Ay		
9.	+ç	-ç		
10.	+CA	-CA		
11.	+CAk	-CAk		
12.	+dA		+dA-	
13.	+DI/+DU	-DI/-DU		
14.	+GA/+KA	-GA/-KA		
15.	+GAn/+KAn	-GAn/-KAn		
16.	+lan		+lAn-	

Turkish Studies

17. +m/+(I)m/ +(U)m	-m/-(I)m/ (U)m		
18.	-mA		-mA-
19. +mAç	-mAç		
20. +mAn	-mAn		
21. +mIk	-mIk/-mUk		
22. +rA		+rA-	
23. +sAk	-sAk		
24. +sAl	-sAl		
25. +tI/+tU	-tI/-tU		

Tablo.3

I.2. Tek Şekilli ve Üç İşlevli Yapım Ekleri

Tek şekilli ve üç işlevli yapım eklerinin sayısal dağılımları, bu kısımda biraz daha birbirine yakın görünmektedir. Toplam 30 tek şekilli ekin üç farklı işlevde kullanıldığını gösteren bu tabloda, 8 ek isimden isim, 9 ek fiilden isim, 6 ek isimden fiil ve 7 ek de fiilden fiil üretmektedir. Kendi aralarındaki işlevsel dağılıma göre de 3 tek şekilli ek isimden isim, fiilden isim ve isimden fiil; 2 tek şekilli ek fiilden isim, isimden fiil ve fiilden fiil; 1 tek şekilli ek isimden isim, isimden fiil ve fiilden fiil; 4 tek şekilli ek de isimden isim, fiilden isim ve fiilden fiil yapmaktadır. Tek şekilli üç işlevli yapım eklerinin çoğunluğu tek seslik ekler olarak dikkat çekmektedir. 30 tek şekilli ekten, 12'si tek 18'i ise iki seslikten oluşmaktadır.

İİYE	FİYE	İFYE	FFYE
1. +Al	-Al/-l	+Al-	
2. +An	-An	+An-	
3.	-I/-U	+I/+U-	-I/-U-
4. +IA		+IA-	-IA-
5. +n/ +(I)n/ +(U)n	-n/-(I)n/-(U)n		-n/-(I)n/ -(U)n-
6.	-r/-(I)r/-(U)r	+r-/+(I)r-/+(U)r-	-r/-(I)r/-(U)r-
7. +sI/ +sU	-sI/-sU	+sI/+sU-	
8. +ş	-ş/-Iş/-Uş		-ş/-(I)ş/ -(U)ş-
9. +t	-t/-(I)t/-(U)t		-t/-(I)t/-(U)t-
10. +(I)z/ +(U)z	-(A)z		-(I)z/-(U)z-

Tablo.4

I.3. Tek Şekilli ve Dört İşlevli Yapım Ekleri

Tek şekilli ve dört işlevli yapım ekleri ise Türkiye Türkçesinde sadece 4'tür ve 16 yeni sözcük yapmaktadırlar. Bunlardan 1'i ünlü, 1'i ünlü+ünsüz ve ikisi de ünsüzlerden oluşmaktadır. Dikkati çeken özelliklerden diğeri de eklerden üç tanesinin tek seslikten oluşuyor olmalarıdır. /a/ ünlüsü, /k/ ve /l/ ünsüzlerinin her işlevde de tek seslik ek olmaları, şekil bilgisi açısından olduğu kadar, ses bilgisi açısından da üzerinde durmayı gerekli kılmaktadır.

Turkish Studies

İİYE	FİYE	İFYE	FFYE
1. +A	-A	+A-	-A-
2. +Ar	-Ar	+Ar-	-Ar-
3. +k/ +(I)k/ +(U)k	-k/-(I)k/ -(U)k	+k/+(I)k-/ +(U)k-	-k/-(I)k-/ -(U)k-
4. +l/+(I)l/ +(U)l	-l/-(I)l/ -(U)l	+l-	-l/-(I)l-/ -(U)l-

Tablo.5

II. Dört İşlevli Yapım Ekleri

Dört işlevli yapım ekleri bu metnin asıl üzerinde durmak istediği noktalardan birini oluşturmaktadır. Bu ekler, diğer eklerden daha ayrıntılı olarak ele alınıp Türk dilinin tarihî seyrindeki durumları, ses, şekil ve işlev özellikleri bakımından her biri ayrı başlıklar altında açıklanmalıdır.

II.0. A Şekilli Ek

Ses özelliği: /a/ Türkçenin temel ünlüsüdür. Eski Türkçe döneminden Türkiye Türkçesine kadar da üzerinde en çok inceleme yapılan dil birimlerinden birini oluşturmaktadır. Kısa ve uzun olmasından, oluşum noktası ve tek başına bir kök sözcük olabilme ihtimaline kadar üzerinde durulmuştur (Gabain, 2007; Tekin, 2003; Hacıeminoğlu, 1991). /a/'nın Türkiye Türkçesindeki seslik özellikleri şöyledir: Oluşum noktasına göre arka/kalın ve ötümlü; açıklık kapalılık derecesine göre geniş; dudakların durumuna göre düz ünlüdür. /e/ ise, oluşum noktasına göre ön/ince; açıklık kapalılık derecesine göre geniş ve dudakların durumuna göre de düz ünlüdür.

Şekil ve işlev özelliği: A şekilli ek, sadece Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde isimden isim yapım eki olarak kullanılmıştır. +gA'lı şekli de bulunmaktadır ve ek sadece Eski Türkçe döneminde fiilden fiil yapım eki olarak da kullanılmamıştır. Türkçenin her döneminde zarf-fiil eki olarak işlev görmüştür. İsim çekim eki olarak da kullanılan A şekilli ek, ismin yönelme durumunu göstermektedir. Diğer bir işlevi de istek kipi eki olarak kullanılmasıdır. Eski Anadolu Türkçesi döneminden beri dört işlevli yapım eklerinden biri olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde kullanılan örneklerinden bazıları şunlardır:

- +A: erk+e, göz+e, komut+a
- A: düş-e kalk-a, ortaklaş-a, haberleş-e
- +A-: kap+a-, tün+e-, dil+e-
- A-: bas-a-, tut-a-, aş-a-
- YH: dil+e kolay, can+a yakın, okul+a girme!
- İK: yap-a-sın, tanı(y)-a-sın, gör-e-m

II.1. Ar Şekilli Ek

Şekil ve işlev özelliği: Ar şekilli ek Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi dönemine kadar genelde fiilden isim, isimden fiil ve fiilden fiil yapma işlevlerinde kullanılmıştır, ancak Karahanlıca, Kıpçakça ve Çağatayca dönemlerinde fiilden isim yapma işlevinde kullanılmadığı dikkat çekmektedir. Tek seslik mi yoksa iki seslik mi bir ek olduğu konusunda temkinli olmak gerekir, çünkü ekin bazı işlevlerinde tek seslik olarak -r şeklinde ve iki

seslik olarak da –Ur/-Ir/-Ar biçimleri gösterilmiştir. Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitapları eki, +Ar şekliyle yazmaktadır. Ar şekilli ek Türkçede, sıfat-fiil ve geniş zaman fiil çekimi eki işlevlerinde de kullanılmaktadır. Eski Türkçe, Karahanlıca ve Harezmiye dönemlerinde +GAR'lı şekilleri de görülmektedir. Ekin isimden fiil türetme işlevi ve yapısı hakkında Zeynep Korkmaz'ın kapsamlı bir çalışması bulunmaktadır (Korkmaz, 1995:168). Türkiye Türkçesinde görülen örneklerden bazıları şunlardır:

+Ar: bir+er, on+ar, beş+er

-Ar: kar-ar, yar-ar, yaz-ar

+Ar-: boz+ar-, yaş+ar-, sar+ar-

-Ar-: çık-ar-, kop-ar-, gid-er-

SF: yak-ar top, geç-er akçe, yüz-er ev

GZ: yap-ar-ım, yap-ar-sın, yap-ar

II.2. k/(I)k/(U)k Şekilli Ek

Ses özelliği: /k/ Türkçenin temel ünsüzlerinden biridir. Sözcük başı, içi ve sonunda her zaman kullanılmaktadır. Eski Türkçede /k/'nin, ön /k/ ve artlı /k/ biçimleri olduğu, art ve ön ünlülü sözcüklerde buldukları belirtilir (Gabain, 2007; Tekin, 2003). Türkiye Türkçesinde de /k/, sözcük içinde art ve ön ünlüsüne göre ön ve arka damak ünsüzü olarak değerlendirilir ve şu şekilde gösterilir: ön/arka damak; patlayıcı; süresiz ve ötümsüz. Ötümlü karşılığı /ğ/(art) ve /g/(ön)'dir. Sözcük sonu /k/ ve /k/ ile biten kelimelerde ünlüyle başlayan bir ekleşme durumunda ötümsüzleşerek /ğ/'ye dönüşmektedir.

Şekil ve işlev özelliği: k/(I)k/(U)k şekilli ek, Türkçenin tarihî dönemlerinde Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde yapım eki olarak dört işlevde de kullanılmıştır. Diğer dönemlerde ise isimden fiil; fiilden fiil ve fiilden isim yapma işlevleri görmüştür. Ek kendisinden önce /o/,/ö/ ünlüleri dışındaki ünlüleri, sözcüğün ses yapısına göre alabilmektedir. Türkiye Türkçesindeki görülen dört işlevli örneklerinden bazıları şunlardır:

+(I/U)k: çık(ı)r+ık, gıcır+ık, kıtır+ık

-(I/U)k: art-ık, alış-ık, kop-uk

+(I/U)k-: bir+ik-, göz+ük-, gec+ik-

-k-/-(I/U)k-: ay-ık-, gör-ük-, bur-k-

II.3. l/(I)l/(U)l Şekilli Ek

Ses özelliği: Eski Türkçede /l/ ünsüzünün iki türü vardır. Biri art diğeri ise öndür. Art damaksıl /l/ art ünlülü, ön damaksıl /l/ de ön ünlülü sözcüklerde kullanır (Tekin, 2003:67). Türkçe sözcüklerde ilk seslik, /l/ olmaz. Sözcük içinde ve sonunda bulunur. Türkiye Türkçesinde /l/ şöyle gösterilir: ön/arka damak; akıcı; sürekli ve ötümlü. Ötümsüz karşılığı olmayan ünsüzlerdendir. Oluşum noktaları bakımından /k/ ile /l/ benzerlik gösterirler ve ikisi de buldukları sözcüğün bünyesinde beraber kullanıldıkları ünlülerin özelliğine göre, ön ve arka damak ünsüzü olurlar.

Şekil ve işlev özelliği: l/(I)l/(U)l şekilli ek Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde dört işlevde de kullanılmıştır. Diğer tarihî dönemlerde, isimden isim yapımı dışında, diğer üç farklı işleviyle bulunduğu görülmektedir. Necmettin Hacıeminoğlu, -l fiilden isim yapım ekini, Eski Türkçe dönemiyle sınırlandırarak inceler ve Türkçenin temel eklerinden biri olduğunu belirtir (Hacıeminoğlu, 1990). l/(I)l/(U)l şekilli ek hakkında, Zeynep Korkmaz ve Haydar Ediskun da ayrıntılı incelemeler yapmıştır (Korkmaz, 1995:133). Ek, kendinden önce eklendiği sözcüğün

ses yapısına göre, /o/,/ö/ ünlüleri dışındaki diğer ünlüleri alabilmektedir. Türkiye Türkçesinde fiilden fiil yapmanın yanında edilgen çatı oluşturma işlevi de görülmektedir. Ekin geçtiği dört işlevli örneklerden bazıları şunlardır:

+(I/U)l: çoğ+ul, buz+ul, tek+il

-(I/U)l: koş-ul, çak-ıl, ış-ıl

+l-: duru+l-, ince+l-, koca+l-

-(I/U)l-: çiz-il-, dök-ül-, kur-ul-

III. Tarihî Dönemlere Göre Dört İşlevde Kullanılan Yapım Ekleri²

Tek şekilli dört işlevli ekler, Türkçenin tarihî dönemlerindeki biçimsel durumlarını göstermesi bakımından aşağıda gösterilmiştir. Bu makaleye konu olan dört işlevli eklerden 2'si Eski Türkçe, 1'i de Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde dört işlevde, diğerleri de genellikle 3 işlevde kullanılmıştır dikkat çekmektedir.

Dönemler	İİYE	İFYE	FİYE	FFYE
Eski Türkçe	+A/+gA	+A-	-A/-gA	
		+Ar-/GAR-/r-	-r	-(X)r-
	+k	+k-/Ik-	-k/-(U)k	-k-
	+(I)l	+l-	-(X)l	-(X)l-
Karahanlıca		+A-	-A	-A-
		+Ar-		-r-/Ar-/Gar-
		+k-	-k	-k-
			-l	-l-
Harezmi		+A-	-A	
		+Ar-/r-/Gar-	-Ar/-r	-Ar/-r-
		+k-	-k	-k-
		+(A)l-	-l	-l-
Kıpçakça		+A-	-A	-A-
		+r-		-r/-Ur/-Ir/-Ar-
		+k-	-k/-Uk	-k-
			-l	-l-
Çağatayca		+A-	-A	
		+r-/Ar-		-r/-Ar/-Ur-
		+k-/Ik-/Uk-	-k/-Ak/-Uk	-k/-ik-
		+l-/Al-/Ul-	-l	-l/-Il/-Ul-
Eski Anadolu Türkçesi	+A	+A-	-A	-A-
	+Ar	+Ar-/r-	-Ar	-r/-Ar-
	+k	+Ik-	-k	-k-
	+l	+l-	-l	-l-

Tablo.6

² Tarihî dönemlere göre eklerin tespitinde şu eserlerden faydalanılmıştır: A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, Ankara 2007, s. 43-167; Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri, İstanbul 2003, s. 80-96; A. Bican Ercilasun, Türk Dili Tarihi, Ankara 2006, s. 178; Necmettin Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi, Ankara 1996, s. 114-175; Necmettin Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesi ve Grameri, Ankara 1997, s. 39-54/133-143; Ali F. Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesi Grameri, Ankara 1994, s. 23-60; J. Eckmann, Çağatayca El Kitabı, Ankara 2003, s. 43-56; Güner Gülsevin, Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, Ankara 1997, s. 115-142; Hatice Şahin, Eski Anadolu Türkçesi, Ankara 2003, s. 50-51/66-75; Güner Gülsevin-Erdoğan Boz, Eski Anadolu Türkçesi, Ankara 2004, s. 153-160; F. Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, Ankara 2005, s. 131-138; Muhammet Yelten, Eski Anadolu Türkçesi ve Örnek Metinler, İstanbul 2009, s. 95-288; Mustafa Özkan, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, İstanbul 2009, s. 118-120/132-135.

IV. Sonuç

Bu incelemenin sonuçlarına göre, doğrudan çıkarımlarda bulunmak aşırı iddialı olmanın yanında, yanıltıcı tespitlerin de oluşmasına sebep olabilir. Bunun yerine ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda doğru sorular üreterek, doğru ve verimli cevapların oluşmasına katkıda bulunulabilir kanaatiyle, şu soruları sormak mümkün görünmektedir:

1. Var olduğu sürece canlılığını koruyan dil, gelişim ve değişimini devam ettirmektedir. Kullanıldığı devrin anlayış özelliklerini, düşünüş biçimlerini ve zihin haritalarını, üretilen dil malzemeleri üzerinden yansıtan dil, kendi yapısal özellikleri hakkında da veri sunmaktadır. Türkçe örneğinden hareketle rahatlıkla söylenebilecek olan şu nokta, değişim ve etkileşime en az maruz kalan dil birimlerinin yapım ekleri olduğunu göstermez mi? Tek şekilli ve dört işlevli yapım eklerinin işlev ve şekil açısından Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine kadar, Türkçeye dâhil olan sözcüklerle kullanıldığı, ancak tarihî dönemdeki pek çok sözcüğünse bugün kullanımda olmadığı bilinmektedir. Türkiye Türkçesine en yakın olan Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki Türkçe kökenli sözcüklerin büyük bir kısmı varlıklarını koruyamamışlardır, fakat dönemin yapım ekleri, hem şekil hem de işlevleriyle varlıklarını hâlâ sürdürmektedirler. Bu tespitten hareketle, Türkçenin şekil ya da biçim bilgisi araştırmalarında, kök-ek ilişkisi yeniden gözden geçirilip sözcüğün türünden ziyade ekin işlevsel ve şekilsel özellikleri öne çıkarılarak değerlendirilmesiyle, Türkçenin yapısal özelliklerinin daha doğru ve yerinde anlaşılması sağlanamaz mı?

2. Tek şekilli üç ve dört işlevli eklerde görülen az sesle çok işlev görme özelliği, bu çalışmanın en çok dikkat çeken noktalarından birini göstermektedir. Dört işlevli eklerin Türkçenin temel seslerinden oluşması ve çoğunun, dilin tarihî seyrinde üç işlevle kullanılması, ses ve anlam bilgisi açısından da bazı şüpheler oluşturmaktadır. Özellikle konuşma ve sesli okuma öğretiminde, tonlama ve vurgu açısından, Türkçenin tek sesli, tek şekilli ve çok işlevli ekleri üzerine yapılacak müstakil işlevsel araştırmalardan hareketle, seslerin “anlam belirleyici” özelliklerine yönelik çıkarımlarda bulunabilir mi?

3. Sadece Türkçenin şekilsel ve daha çok işlevsel özelliklerinden hareketle Türkçe bilgisinin kitabı olan gramerin hazırlanmasında, dil dışı etkenler ve diğer dillere dair bilgiler, yöntem geliştirme sürecinin dışında tutularak, Türkçeye özgü bir gramer oluşturulması imkânsız görünmemektedir. Yapım ekleriyle sınırlandırılan bu araştırma göstermektedir ki, bir ekin birden fazla işlev görmesi ve zengin bir ek birikimine sahip olması bakımından Türkçe öğretiminde “ek/ekleşme” konusunu başlı başına ele almayı zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla Türkçe derslerinde ve Türk dili araştırmaları yapılan alanlarda, müstakil bir “Ek Bilgisi Bölümü”nün oluşturulması gerekmez mi?

4. Dili geliştiren ve sürdürenler yani canlı kılanlar, o dili konuşan, o dilde yazan ve okuyan, dinleyen kişilerdir. Hangi etnik sınıfa ait oldukları dilin var oluş süreci açısından çok da önemli değildir. Özellikle pratikliğin (elverişlilik) onca ön planda yaşandığı şimdilerde, bilgisine kolay vakıf olunabilirlik ve kullanımlık değerine sahip olan her şeyin, çağın sunduğu bilişim-internet-medya gibi imkânlar çerçevesinde, Türkçe, ek sistemindeki işlevsel ve biçimsel özellikler bakımından üzerinde durulabilir bir dildir. Tek şekilli, üç ve dört işlevli eklerin, işlevsel dağılım oranları birbirlerine çok yakın ve ses özellikleri bakımından da çoğunluğu tek seslerden oluşmaktadır. Bilgisayardaki ve telefonlardaki anlık yazışma (Chat/kısa mesaj) ortamlarındaki dil kullanım özelliği (kısaltma ve Türkçede ünlülerin çoğunu göstermeme) göz önünde bulundurularak, bu amaçlara özgü dil kullanım yöntemleri geliştirilip Türkçenin öğretim sürecine dâhil edilemez mi?

5. Son yıllarda Türkçeye İngilizce ve diğer dillerden giren sözcüklerin kullanım alanı kazanması ve yaygınlaşması dikkat çekmektedir. Özellikle de Türkçe karşılığı olmasına rağmen

ödünçlemenin tercih edilir olması, sadece özentî ve ticari kaygılar olarak açıklanamaz. Zihinsel bir etkinlik ve bu etkinliğin görünen yüzlerinden biri olan dil, dil dışı etkenlerin tesirinde kalabilir, ancak dil içi kabul edilen, dilin üretim bilgisinin işlevsel duruma getirilememesi de kişileri kolaycılığa ve özentîye teşvik edebilir. Yeni kavram ve sözcük üretme yollarından biri olan yapım eklerinin çoğunluğu, Türkçede isim yapıcı işlevlerde kullanılmaktadır. İsimden isim ve fiilden isim yapmak için kullanılan yapım eklerinin sayısı 154'tür. Yapım eklerinin geneline oranlandığında, 3/4'ünü oluşturmaktadır. Yapım ekleri, aynı zamanda bu işlevlerinden hareketle, "isimleştirme ve fiilleştirme" ekleri olarak da sınıflandırılıp öğretilemez mi?

Sonuç olarak, bu ve benzeri araştırmalar (Uzun v.d.1992), eklerin işlevlerine yönelik pek çok noktayı sorgulamayı teşvik etmektedir. Türk dili araştırmalarında ortaya konulan incelemelerden oluşan eserlerin artması, kuramsal yaklaşımları desteklemekte ve amaca uygun tespitlerin yapılmasını kolaylaştırmaktadır.

V. KISALTMALAR

İİYE: İsimden isim yapım eki.

FİYE: Fiilden fiil yapım eki.

İFYE: İsimden fiil yapım eki.

FFYE: Fiilden fiil yapım eki.

SF: Sıfat-fiil.

GZ: Geniş zaman.

YH: Yönelme hali.

İK: İstek kipi.

VI. KAYNAKÇA

- ADALI, O. (2004), Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler, 2.Basım, İstanbul, Papatya Yay.
- AKSAN, D. (2003), Her Yönüyle Dil, 2.Baskı. Ankara, TDK Yay.
- ARAT, R. R. (1987), Makaleler, C.I. haz. O.F. Sertkaya, Ankara, TKAE Yay.
- BANGUOĞLU, T. (2007), Türkçenin Grameri, 8.Baskı, Ankara, TDK Yay.
- CYRSTAL, D. (2007), Dillerin Katli, çev. G. Cansız, İstanbul, Profil Yay.
- ECKMANN, J. (2003), Çağatayca El Kitabı, çev. G. Karaağaç, Ankara, Akçağ Yay.
- EKER, S. (2009), Çağdaş Türk Dili, 5.Baskı, Ankara, Grafiker Yay.
- ERCİLASUN, A.B. (2006), Türk Dili Tarihi, 3.Baskı, Ankara, Akçağ Yay.
- ERGİN, M. (1997), Dede Korkut Kitabı II, Ankara, TDK Yay.
- ERGİN, M. (2009), Türk Dil Bilgisi, İstanbul, Bayrak Bas. yay. tan.
- GABAIN, A. von. (2007), Eski Türkçenin Grameri, çev. M.Akalın, 5.Baskı, Ankara, TDK Yay.
- GÜLSEVİN, G. (1997), Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, Ankara, TDK Yay.
- GÜLSEVİN, G.-BOZ, E. (2004), Eski Anadolu Türkçesi, Ankara, Gazi Kitabevi.

- HACIEMİNOĞLU, N. (1990), “Eski Türkçenin Gramer Yapısı ve Örnek Olarak Fiilden isim yapan –l Eki”, III. Sovyet-Türk Kolokyumu, 8-15 Haziran 1990, Alma-Ata, KAZAKİSTAN.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1991), Türkçede Yapı Bakımından Fiiller, Ankara, KÜLTÜR BAK. Yay.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1996), Karahanlı Türkçesi Grameri, Ankara, TDK Yay.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1997), Harezmi Türkçesi ve Grameri, Ankara, TDK Yay.
- KARAAĞAÇ, G. (2012), Türkçenin Dil Bilgisi, Ankara, Akçağ Yay.
- KARAMANLIOĞLU, A. (1994), Kıpçak Türkçesi Grameri, Ankara, TDK Yay.
- KORKMAZ, Z. (1994), Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, Ankara, TDK Yay.
- KORKMAZ, Z. (1995), Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.I. Ankara, TDK Yay.
- KORKMAZ, Z. (2003), Türkiye Türkçesi Grameri, Ankara, TDK Yay.
- KORKMAZ, Z. (2007), Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara, TDK Yay.
- ÖZKAN, M. (2009), Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, 3.Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- ŞAHİN, H. (2003), Eski Anadolu Türkçesi, Ankara, Akçağ Yay.
- TEKİN, T. (2003), Orhon Türkçesi Grameri, İstanbul, Simurg Yay.
- TİMURTAŞ, F.K. (2005), Eski Türkiye Türkçesi, 3.Baskı, Ankara, Akçağ Yay.
- UZUN, N.E. vd. (1992), Türkiye Türkçesinin Türetim Ekleri, Ankara.
- UZUN, N.E. (2006), Biçimbilim, İstanbul, Papatya Yay.
- ÜÇÖK, N. (2005), Genel Dilbilim, İstanbul, Multilingual Yay.
- VARDAR, B. (2002), Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul, Multilingual Yay.
- YELTEN, M. (2009), Eski Anadolu Türkçesi ve Örnek Metinler, İstanbul, İÜ. Edebiyat Fak. Yay.
- ZÜLFİKAR, H. (1991), Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, Ankara, TDK Yay.